

ett fotografi från lärarnas demonstration utanför Statens arbetsgivarverk 29 september 1989 på framsidan, och med ett fotografi på en leende Göran Persson med ryggen vänd mot en större folksamling på baksidan, är en utmärkt illustration av bokens innehåll. Det väcker intresse och lockar till läsning. Boken är viktig läsning för alla som deltar i den pågående debatten om hur skolan ska styras i framtiden.

Nazismen i katedern

JOHAN SUNDÉEN
Högskolan i Borås

Per Höjeberg – *Utmanad av ondskan: Den svenska lärarkåren och nazismen 1933–1945*. Lund: Lunds Universitet, 2011

Han har gjort sig känd som en synnerligen skicklig historielärare.
Han har starkt utvecklat sinne för väsentligheterna och de stora linjerna samt stor förmåga att driva eleverna till självständigt tillgödö-
görande av läroböckernas stoff.

Den oreserverat positiva beskrivningen av lektor Gustav Jacobson (1881–1946) i *Psykologisk pedagogisk uppslagsbok* skulle knappast vara uppse-
endeväckande, om det inte vore för att han i eftervärlden har fått skamfilad
status som en av landets mest namnkunniga pronazistiskt inriktade läroverks-
lärare. Under de mörka åren på 1930- och 40-talen, då Europas öden låg i
händerna på Hitler, Mussolini och Stalin, var Gustav Jacobson en tongivande
gestalt bland landets historielärare. Han var flerfaldigt anlitad som statlig
utredare, innehade en framträdande position inom Läroverkslärarnas riksför-
bund och hade varit informant åt arvprins Gustav Adolf. Jacobson var, kort
sagt, en man som var betrodd med åtskilligt förtroende.

Den erkännsamma bilden av Gustav Jacobsons kvaliteter som lärare i
Psykologisk pedagogisk uppslagsbok, utgiven 1944, mitt under brinnande
världskrig, bekräftas väsentligen i nutida intervjuer med före detta elever vid
Högre allmänna läroverket å Östermalm som historikern Per Höjeberg har
genomfört. Informanterna talar om en lärare som förvisso var auktoritär, men
på många andra sätt »före sin tid»; en pedagog som inte lade vikt vid utantill-
kunskaper, utan i sin undervisning strävade efter djuplärande och värdesatte
kvaliteter som resonemang och analys av i historien uppträdande problem.

Höjeberg tecknar Jacobsons porträtt i sin avhandling i historia – *Utmanad av ondskan: Den svenska lärarkåren och nazismen 1933–1945* (Lunds Universitet, 2011). De politiska och pedagogiska sidorna hos Jacobson, hans samhällsideal respektive hans undervisningspraktik, går inte utan vidare ihop. Nationalsocialismens skolpolitik var uttalat antiintellektuell till sin inriktning; förnuftsdaning, bildning och individuell personlighetsutveckling förkastades till förmån för fysisk drill och formandet av den politiska människan. Utbildning ersattes av fostran.

Enligt åtskilliga röster i eftervärlden präglade Jacobsons politiska hållning inte hans uppträdande i klassrummet på ett oacceptabelt sätt. Hans värderingar fanns i bakgrunden, men ställdes inte påtagligt fram i undervisningens innehåll. Detsamma kan enligt Höjeberg sägas om en rad andra lärare med hemhörighet i den politiskt-kulturella sfär vars sympatisörer i varierande grad gjorde Tredje rikets – »*Det kämpande Tysklands*» – sak till sin. Katedern förefaller med andra ord relativt sällan ha (miss)brukats som en nationalsocialistisk tribun.

Det ska omedelbart sägas att ambitionen att kritiskt pröva stereotypier, till exempel att det bodde en Caligula i varje pronazistisk lektor, utgör den största förtjänsten i Höjebergs avhandling. Redan i förordet slås ansatsen fast. Utifrån egna erfarenheter som gymnasielärare skriver författaren att han flera gånger kommit på sig med:

att slentrianmässigt påstå att stora grupper i det svenska samhället var influerade av nazismen. Vid varje sådant tillfälle har jag efteråt funderat över vilken grund jag har för att göra dessa påståenden.

Även om det är lärarna som står i centrum, utsträcker Höjeberg behovet av tesprövande empirisk forskning och kritisk analys till mera allmänt hållna föreställningar om en inom högre sociala skikt rikligt förekommande pronazism. Han vänder sig särskilt mot ett moraliserande och politiserat historiebruk hos författare som Karl N. Alvar Nilsson och Maria-Pia Boëthius. Höjeberg kunde emellertid ha kostat på sig att i korthet referera Nilssons och Boëthius uppfattningar och resonemang, för att ge illustrativa citat, tydliggöra den polemiska fronten samt på enklast möjliga sätt ge läsaren möjlighet att närmare orientera sig i dispyten.

Utöver för Gustav Jacobson intresserar sig Höjeberg på personplanet för Elmo Lindholm, ordförande 1934–1940 i ultranationalistiska *Sveriges Nationella Förbund*, och biologen Harry Bergquist. I knapphändiga beskrivningar, vilka något pretentiöst beskrivs som »begränsande intellektuella biografier», ställs dessa tre exempel fram för att åskådliggöra tänkesätt bland den minoritet av lektorer som knöt sitt hopp om ett framtidsdugligt och bolsjevismfritt Europa till regimer byggda på basen av taktfast marscherande svart- och brunskjortor. Man kan stilla undra om det är vår till synes uteslutande ägnas lärare som var positivt inställda till kontinentens totalitära rörelser. Det hade varit väl så intressant att närmare få lära känna några av dem som stod på andra sidan.

Huvuddelen av Höjebergs studie är inriktad på att pejla och analysera opinioner som kom till uttryck inom lärarnas fackliga organisationer. Författaren har intensivt grävt i arkiv och bläddrat i presslägg från 1933, 1936, 1938, 1939, 1942 samt 1945. Han skildrar hur opinioner kom till uttryck och stegrades under det att den allmänna bilden av nationalsocialismen transformerades: från en politisk rörelse med totalitära drag till en eskalerande våldsutövande praktik, för att vidare utvecklas till ett konkret krigshot och en brutal ockupationsmakt i vår omedelbara geografiska närhet, och slutligen framstå som själva sinnebilden för Ondskan. Samspelet mellan tendenser i den svenska offentligheten och åsikter i lärartidningarna, är väl beskrivet och tolkat i avhandlingen. Vi får en bra bild av vilket opinionsutrymme som fanns under olika skeenden till följd av bland annat neutralitetspolitiken och krigsutvecklingen.

Höjeberg visar övertygande att folkskolelärarkåren och majoriteten av läroverkslärarna motade nationalsocialismen i grind med stöd i den svenska lärarprofessionens kollektiva självuppfattning. Författaren talar om en självbild byggd kring nyhumanism, medborgarfostran, fredsfostran och neutralitet i betydelsen saklighet och objektivitet. Redan 1933 skrev *Folkskollärarnas tidning* om utvecklingen i det nya Tyskland i termer av »pedagogisk kulturskymning». Till lärarförbundens vapenarsenal hörde i tilltagande grad beredskapsnationalismen med dess karakteristiska sammanflätning av idealiserad svenskhet och demokratiska värden. De kraftfullaste reaktionerna från svenskt lärarhåll riktades mot nazifieringssträvandena i det ockuperade Norges skolor och internering av oppositionella lärare. *Svensk lärartidning* förfasades av »djuriska grymheter och bestialiska dåd» samt liknade quislingregimens metoder med »inkquisitionen i sina mest djävulska stunder».

Fläckar saknas likväl inte i lärarorganisationernas historia. Höjeberg lyfter fram hur en profascistisk minoritet bland lektorerna lyckades avsätta två redaktörer som de menade hade gått för långt i kritiken av hitlertyskland. Från folkskollärarnas organisation anförts exempel på en av feghet motiverad ovilja att brännmärka utvecklingen i det ockuperade Norge; något som vållade en kraftig våg av missnöje från lokala föreningar. Den bild Höjeberg ger av det svenska utbildningsväsendets förhållanden till nazityskland framstår emellertid sammantaget som ljusare än vad som framkommit av till exempel Gunnar Richardsons (2003) bok *Hitler-Jugend i svensk skol- och ungdomspolitik* och Birgitta Almgrens (2005) *Drömmen om Norden: Nazistisk infiltration 1933–1945*. Det hade varit önskvärt att Höjeberg intog en mera aktiv position till studier som dessa.

Hur förhöll det sig då med lärarnas deltagande i uttryckligt nationalsocialistiska/fascistiska partier och i tysksinnade, protofascistiska organisationer? I anslutning till Roger Griffin, internationell auktoritet inom fascismforskningen, skiljer Höjeberg mellan å ena sidan en av samhällsomstörtning, ultranationalism samt myter om pånyttfödelse genom våld och terror kännetecknad fascism och å andra sidan rörelser som var besläktade med fascismen men som inte var revolutionära, våldsbenägna och fientligt inställda till det etablerade samhällets eliter. Dessa rörelser benämns protofascistiska.

Enligt det empiriska material Höjeberg har förfogat över, medlemsförteckningar, prenumerationsregister mm, var det en försvinnande liten andel lärare som var aktiva i politiska randfenomen som Svenska nationalsocialistiska partiet och Nationalsocialistiska arbetarpartiet. Vänder vi däremot blicken mot de mera kulturellt och intellektuellt inriktade, »protofascistiska», organisationerna *Samfundet Manhem* och *Riksföreningen Sverige-Tyskland* spelade läroverkslärare en icke obetydlig roll kvantitativt såväl som kvalitativt. Bland grundarna av Samfundet Manhem och Riksföreningen Sverige-Tyskland återfanns 30-talet respektive 40-talet lärare.

Större vikt än vid numerären kan fästas vid att enskilda lärare var en viktig del av dessa rörelers agitatoriska och publicistiska ryggrad. En nyckelgestalt bland de lärare som ställde sin penna i tjänst hos *Dagsposten* och *Nationell Tidning* var den stilistiskt drivne och mångsidigt lärde Gustav Jacobson, som också efter Hitlertysklands sammanbrott levererade välskrivna alster till försvar för det nationalsocialistiska ledargarnityret. Nürnberggrättegångarna liknade han vid häxprocessen mot Jeanne d'Arc.

Genom Per Höjebergs forskning har ännu en pusselbit lagts på plats för att skapa en sammanlagd bild av hur yrkesgrupper i det svenska samhället förhöll sig till nationalsocialismen som idé och praktik. Bland tidigare studerade professioner nämner Höjeberg officerskåren, prästerskapet, tulltjänstemän, sjömän och vad han något vagt kallar för »kulturarbetare». Till denna samling kan fogas Peter M. Nilssons artiklar i *Svensk Medicinhistorisk Tidskrift* om medicinska kontakter med Nazi-Tyskland och svenska läkares deltagande i Riksföreningen Sverige-Tyskland. I takt med ett växande, på empiri byggt, material kring denna fråga försvåras förhoppningsvis kampanjliknande historieskrivning. Vi får i samma mån påminnelser om att historien sällan är svart-vit. Det var synbarligen möjligt att vara både pronazist och pedagogisk nydanare.